

Lietuvių kalbos morfologija – seminaras Nr. 1

Suprasti:

Gramatika. Gramatinė semantika. Žodžių klasės (kalbos dalys), jų klasifikacija. Žodžio dalys ir jų klasifikacija. Žodžių perėjimas iš vienos klasės į kitą. Gramatinės kategorijos. Jų klasifikacija. Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos. Gyvumo kategorija. Posesyvumo kategorija.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 15-27.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 4-36.

Plungian V., *Gramatinių kategorijų tipologija*, t. I, 2010; p. 15-42; 93-111.

Analizuoti:

Nustatykite žodžių klases, suskaidykite žodžius dalimis ir jas aptarkite, nustatykite gramatines kategorijas, reikšmes, funkcijas; išanalizuokite darybą:

Visur ramu ir tylu. Aš guliu ir žiūriu pro langą, laukdamas, kada sutems. Pasakiškas spindesys tuomet gulė žemę ir girią, saulė jau buvo nusileidusi ir užliejusi horizontą sodria raudona žara. Dangus visur buvo atviras ir grynas, aš žiūrėjau į tyrą gelmę, ir man atrodė, kad guliu, o prieš mane atsivėręs pasaulio dugnas, kad širdis plaka verždamasi į tą nuogą dugną ir kad ten yra jos namai. Dievas žino, galvojau aš, kodėl šį vakarą horizontas taip išsipuošęs auksu ir violetu, gal kokia šventė tenai, aukštybėse, didžiulė šventė – skamba žvaigždžių muzika, o dangaus upėmis leidžiasi valtys. Labai panašu! Ir aš užsimerkiu, ir štai plaukioju tomis valtimis, ir mintys viena po kitos skrieja mano galvoje...

Suprasti:

Giminė. Daiktavardžių giminė. Semantinė ir morfologinė giminė. *Substantiva mobilia*. *Substantiva communia*. Hibridiniai daiktavardžiai. Nekaitomųjų daiktavardžių giminė. Būdvardžių ir būdvardiškai vartojamų žodžių giminė. Derinimas gimine. Įvardžių giminė. Kategorijos centras ir periferija, žymėtasis ir nežymėtasis narys. Giminės neutralizacija.

Skaičius. Daiktavardžių ir daiktavardiškai vartojamų įvardžių skaičius. Skaičiaus formų leksikalizacija. Skaičiais nekaitomi daiktavardžiai. Asmeninių įvardžių skaičius. Dviskaita. Kiekinių skaitvardžių skaičius. Derinamasis skaičius. Veiksmažodžių skaičius.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 27-64.

Paulauskienė, *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 140-166, 208-219, 240-241, 255-257.

http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Gramatikos_skyrius/3_skyrius.pdf

http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Gramatikos_skyrius/4_skyrius.pdf

Analizuoti:

1. *Daiktavardžius suskirstykite giminėmis. Paaiškinkite, pagal kokius požymius nustatėte jų giminę. Nurodykite tuos, kurių giminė yra logiškai motyvuota:*

abėcėlė, alpulys, angis, anglis, apuokas, arklys, artojas, avižos, barzdyla, barzdočius, boružė, brolis, brolienė, dalis, dantis, deguonis, duktė, dukterėčia, dumplės, elnias, epušė, epušynas, ėdžios, ėriukas, geluonis, gyvatė, gyvulys, gyvūnija, kiaunė, kurmis, kūdikis, kuosa, petys, pietūs, raumuo, roplys, ropuonis, senelis, senelė, tetėnas, ūdra, uodega, ūsai, vaikas, valdovas, vertė, varguolis, varguomenė, žmogysta, žmonės, žmonija, žmoniškumas.

2. *Pasakykite, kurios giminės reikšmę šiuose sakiniuose turi išskirti daiktavardžiai. Iš ko nustatėte jų giminę? Kurių daiktavardžių giminės reikšmė neaiški? Kodėl ji neaiški?*

1. Bene tu kokia *išpėpa*? 2. Išsišluok bent aslą tu, *nevaleika*! 3. Biesų *ištiža*! Apsikrovusi indais rėpsos!.. 4. Tokia *pikčiurna*, pone dieve sergėk, gali kaktą perskelti. 5. Spausk, užgulsk kartį, tu *ištiža*! 6. Nenuvarysite manęs už to *kūtvailos*. 7. Sukitės, *nevalos*, liurbiai, kad jus visi vilkai papjautų! 8. Aš tau nieko ir nesakau. Aš juk tik apie tavąjį *niekurneivą*. 9. Ką tu gausi iš tokio *elgetos*. 10. Aš apsakiau apie laivo sudužimą ir mano pabėgimą iš *žmogėdru* nagų.

3. *Raskite daiktavardžius, kurie bendrinėje kalboje kitos giminės. Kodėl?*

Antrus metus toje kaimoje darbuojuos. Ir pas mus žmonės vyžais avi. Vaikai tuojau nubėgo į pamiškį. Ta laivė pasirodė įtariama, ir kelios valtyos pasileido nuo krašto gelbėti mūsų. Morkai kaip stipinai (dideli). Nurovus morkus, nugriežk darže. Per dienas karkia ir karkia ta radija. Aš mažutę turiu radijaitę, ale iš Vilniaus paduoda. Eisiu kalnais ir klonelėm vainikėlio ieškodama. Anta kalno putinėlis, klonėj šermukšnėlis.

4. Šalia duotųjų būdvardžių prirašykite negiminines formas. Išskirkite tuos būdvardžius, kurie neturi negimininių formų. Apibūdinkite jų semantines ir formaliąsias savybes:

abstraktus, akivaizdus, ankstyvas, apybaltis, aukštas, balzganas, bulvinis, dešinys, detalus, drąsus, draugiškas, grubus, išmintingas, įstrižas, juodmargis, kalbinis, keturkampis, ketveriopas, knygishkas, kraštutinis, kreivarankis, linksmas, linksmabūdis, literatūrinis, mieguistas, naminis, pernykštis, pilkšvas, pokvailis, purvinas, reakcingas, reaktyvinis, smailas, smailiauodegis, šlakuotas, užmaršus, veiklus, žioplas, žvyruotas.

5. Nustatykite negiminių būdvardžių formų funkcijas:

1. Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna! 2. O bloga nieko nematyti tarp jųdviejų. 3. Nieko panašaus jis nebuvo prityręs per visą savo amžių. 4. Daryk tai žmogus blogam gera. 5. Malonu, gera, lengva pasidarė Petro krūtinėje nuo to šypsniū. 6. Gražūs žodžiai, sklandu juos sakyti. 7. Ne, bloga nieko nėra, tik labai nenaudinga išsiskirti iš kitų.

6. Pasakykite, kurie iš daiktavardžių yra kaitomi skaičiais, kas lemia šią jų ypatybę. Išskirkite daiktavardžius, kurie gali turėti abiejų skaičių reikšmę, bet neturi formalių skaičiaus rodiklių. Kokiu būdu sakinyje atpažįstame jų skaičių?

aikštė, alavas, alkis, ateljė, audra, baldas, banga, baudžiava, bolero, braižyba, butis, duona, eglė, ekiu, elektra, fojė, frazė, gaišatis, gamta, gėlė, gėris, gyvūnija, ižas, klaida, krūmas, krūmynas, kūdikystė, kupė, laikraštis, langas, mokslas, manto, moteris, neapykanta, pensnė, prekystalis, ranka, rantjė, rintis, rytas, skaitytojas, taksi, vaikutis, žąsis, žuvytė, žvejys, žvyras.

7. Iš vienaskaitos padarykite daugiskaitą. Nusakykite formų reikšmės skirtumą:

arbata, atsiminimas, auksas, barnis, dargana, drobė, druska, gyvenimas, gražumas, kančia, laimė, lietus, meilė, muilas, patalas, pienas, protas, prakaitas, purvas, rinkimas, riksmas, skausmas, šalna, šaltis, turtas, vanduo, vidurys, žvyras.

8. Nurodykite, kurie iš daiktavardžių paprastai vartojami tik vienaskaitos forma, kodėl:

abejonė, abejingumas, abejojimas, alus, amžinybė, auksas, ažuolynas, baidyklė, bitininkystė, blogis, butis, cinamonas, danga, dangus, deguonis, ištikimybė, kalbotyra, kariuomenė, Lietuva, molis, pažiūra, puokštė, rachitas, rašysena, saulėlydis, sausuma, senatvė, šauksmas, švinas, taika, vaizdas, vaizduotė, vienybė, vertė, viešuma.

9. Suklasifikuokite daiktavardžius pagal šiuos požymius: greta kurių daugiskaitinių daiktavardžių galima ir vienaskaitos forma (nusakykite formų reikšmės skirtumą); kurie daiktavardžiai reiškia skaičiuoti galimus daiktus, bet turi vieno skaičiaus formą:

akėčios, akiniai, dažai, degalai, garbanos, grumtynės, grūdai, ikrai, išėdos, išleistuvės, išrūgos, jungtuvės, kailiniai, karčiai, karoliai, kepenys, klijai, kopėčios, liepžiedžiai, maistpinigiai, marškiniai, mielės, nasrai, nuosėdos, pamazgos, pelenai, petnešos, pietūs, pirštinės, pjuvenos, plaučiai, raupai, riebalai, rietenos, rinkimai, rytai, santaupos, smegenys, sūpuoklės, svarstyklės, taukai, viduriai, vartai, žiotys, žirklys.

Suprasti:

Linksnis ir linksnio žymėjimas. Linksniai ir prielinksnių konstrukcijos. Linksnis ir derinimas. Linksnis ir gramatinės bei semantinės funkcijos. Lietuvių kalbos linksnių sistema. Šauksmininko interpretacijos. Linksnių klasifikacija. Pagrindinės linksnių reikšmės. Linksniaivimas. Linksniųrieveiksmėjimas.

Laipsnis. Kategorijos pobūdis. Laipsnio formų sistema. Aukštėlesniojo laipsnio problema. Absoliutinė laipsnio formų vartosena. Būdvardžių laipsnio kategorija. Nelaipsniuojami būdvardžiai. Dalyvių laipsnio formos. Prieveiksmių laipsniaivimas. Lyginamieji junginiai. Laipsnio formų valdymas. Linksnių atrakcija lyginamuosiuose junginiuose.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 65-98.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 98-138, 225-232, 238-239, 380-382.

Gramatinių kategorijų tyrimai / Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2, 2004; p. 11–34.

Analizuoti:

1. Raskite junginius su vardininku ir nustatykite jo reikšmes bei sintaksines funkcijas:

1. Kristupas brenda su vaikeliu ant peties. 2. Lapai sušlamėjo, sukrutėjo šakos, viršūnės sulingavo, sulingavo giria. 3. Tokioj vietoj ir drąsų žmogų neramumas paima. 4. Atkopia saulė ir vėl nubrenda ten už uosių, ir vėl jos tarsi nebūta. 5. Šienas pjauti niekam nerūpėjo, puolė tik išdžiovintojo gelbėti. 6. Ne taip lengva, kaip jūs manot, to kalno viršūnė pasiekti. 7. Ilgas kalavijas – geras daiktas, bet ilga kalba – kvailas dalykas. 8. Naktis. Mėnesiena. Tylu. Ramu. Dėl ko gi vėl širdy kartu ir drumsta? 9. Kas viena vasara Lapinas ganė gyvulius. 10. Jie netoli gyvena – trys kilometrai nuo čia.

2. Raskite junginius su kilmininku ir nustatykite jo reikšmes bei sintaksines funkcijas:

1. Trokštu draugo arčiau, juo tikėti galiu. 2. Bitelės, pavasario saulės pažadintos, po orą šaudo. 3. Šeškų, žebenškčių ir kitokių nenaudėlių, kaip pasirodo, bijoma žmogaus. 4. Tenai nėra arklių, nei automobilių, viską vežioja rogutėmis. 5. O kodėl gi dieną žvaigždžių nematyti? 6. Žiemą, baltučiui sniegui nuklojus žemę, girioje lakstydavo kiškių. 7. Išėjo ragaišio, ir pati pragaišo. 8. Ar ne laikas pietų? 9. Mūsų dienos – kaip šventė. 10. Pražilo sodas žiedų žiedais.

3. Paaiškinkite naudininko reikšmes ir vartojimą:

1. Moterys lingavo galvas, pritardamos motulei. 2. Dėkoju tau už džiaugsmo valandėlę. 3. Aptemo Urtei akys. 4. Tau džiaugsmo ir laimės taip reikia, taip reikia. 5. Ūmai širdis susopo – jis pamatė: tam darbui, kur apsiėmė, nér pabaigos. 6. Eglei neramu – bijo kojos kelti iš tėvų namų. 7. Vyrams bešnekant, Katrė įnešė praustis. 8. Dabar man vis tiek. Man ir čia gerai. 9. Ir aš vykau namo keliom savaitėm. 10. Avis laikom vilnai ir mėsai, karves – daugiausia pienui.

4. Nustatykite galininko, įnagininko ir vietininko reikšmes bei sintaksinį vartojimą:

1. Tėvas triūsinėjo apie namus: taisė tvorą, kapojo malkas. 2. Monika nugalėjo gėdą ir baimę. 3. Iš anksto jus perspėjau – kelionė nebus lengva: ir juoda, ir balta teks patirti. 4. Man veidą glosto

šiltas vėjas. 5. Ketvirtą dieną jie pamatė gatvėje einant puikią procesiją. 6. Tokį kelią keliauti – reikia didelės drąsos. 7. Gal dantį skauda, kad taip dejuoji? 8. Dabar mažai kas rašo pieštuku. 9. Motina didžiavosi sūnumi. 10. Nuo girių dvelkia vėsa. 11. Šikšnosparnis kabo galva žemyn. 12. Dar ir dabar yra pasaulyje mirštančių badu. 13. Bėga pasišokinėdamas čia viena, čia kita koja. 14. Troboje net galva sukosi nuo dūmų. 15. Jie neteko savo tėvų ankstyvoje vaikystėje. 16. Tik vėlai vakare jis sugrįžo namo. 17. Metus pragyvenome meilėje ir santaikoje.

5. Raskite junginius su iliatyvu, nurodykite iliatyvo reikšmę:

1. Užlipo gonkelin. 2. Nėra už ką, žmonele, dėkoti. Tik kad sveikaton. 3. Kalbėjo, jog diena dienon galį lietuviai ateiti. 4. Netrukus jie išsiruošė pėsti kelionėn, nes pinigai visai išsibaigė. 5. Mane mokyklon priėmė.

6. Išanalizuokite sakiniuose esančius aukštesniojo laipsnio būdvardžius: nustatykite jų reikšmę, paaiškinkite, kada jie vartojami su prielinksnine arba lyginamąja konstrukcija, kada vieni:

1. Vyras, truputį vertesnis už velnią, jei tik neluošas, ir pamaitina pačią. 2. Dabartinių laikų vaikai gudresni, negu kadaise buvo suaugę vyrai. 3. Su vienu savo draugu jis sumanė pasivažinėti po artimesnes ir tolimesnes parapijas. 4. Jis stumia ir kumščiuoja kiekvieną už save silpnesnį. 5. Juk ji už mane visą penkiolika metų jaunesnė. 6. Prastesnė ar dailesnė merga, man vis tiek. 7. Juokitės, juokitės, – tarė už visas senesnė, – o kiekvienos širdelė tvaksi, kad tik kaip galėtų jam įsisiūlyti. 8. Ar jis ne didesnis beturtis, kaip brolis Jokūbas? Žinoma, kad didesnis. 9. Savo vaikų jie ir pagailėdavo, ir sunkesniame darbe juos pavaduodavo. 10. Kuo vilkas geresnis už tave? – kalbėjo kiškis. – Ar jo uodega puikesnė?

7. Išanalizuokite aukščiausiojo laipsnio būdvardžius: paaiškinkite jų darybą, nustatykite reikšmę, nurodykite pagalbines priemones, kurios padeda realizuoti tą reikšmę:

1. Kad būtų didžioji nors viena mergikė, bėpigu būtų, o dabar pati mažoji ar antrų metų mergikė, kuri dar neremia kojomis. 2. Kazimieras turi visokių knygelį, jose yra dainelių – gražių gražiausių. 3. Iš visų nesuskaitytų turtų, kuriais didžiavosi bajoras, brangiausia buvo jam duktė, iš visų pasaulio mergaičių pati gražiausia. 4. Priimk už tai mano širdingiausią padėką. 5. Tą pačią dieną nulėkė raitas miestelin ir nusigriovė sau laikrodį. Patį brangiausią. Auksinį.

8. Raskite aukštesniojo, aukštėlesniojo ir aukščiausiojo laipsnio prieveiksmius. Paaiškinkite, koku būdu juos galima atskirti nuo negimininės būsenos formos atitinkamo laipsnio:

1. Aš nieko daugiau iš tamstos negaliu reikalauti, – atsakė jau ramiu balsu Sabaliūnas, net ir man ramiau rados. 2. Namo savo kaiman žingsniavo pats vienas, tolėliau atsilikęs nuo kitų. 3. Atėjus Martynaitytei, Grėtė pasijuto saugiau. 4. Įdomu, kas kam greičiau užbėgs už akių. 5. Šitam kambary mes praleidom turbūt daugiausia laiko. 6. Gera atrodys dar geriau, bloga – dar blogiau. 7. Tu būsi netoli. Man bus lengviau. 8. Todėl sustojame kiek ilgiau.

Suprasti:

Apibrėžtumas, jo samprata ir statusas, raiškos priemonės. Apibrėžtumo rūšys. Apibrėžiamųjų būdvardžių formų funkcijos. Periferiniai apibrėžtumo raiškos būdai.

Asmens kategorijos turinys ir pobūdis. Asmeniniai įvardžiai, jų semantika. Savybiniai kilmininkai. Asmuo ir gyvumo hierarchija. Veiksmažodžių asmens formos. Derinimas asmeniu. Beasmeniai ir beasmeniškai vartojami veiksmažodžiai.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 99-110.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 220-225, 255-262, 298-304.

http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Gramatikos_skyrius/1_skyrius.pdf

http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Gramatikos_skyrius/2_skyrius.pdf

<http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1450>

Analizuoti:

1. Nustatykite apibrėžtumo tipą:

1. Jis mums paliko malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Jaunoji našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli, o kūdikį atidavė mums. 2. Prie didžiųjų vartų visuomet stovi du sargybiniai. 3. Viskas būdavo kopijuojama senoviniu būdu — kalkiniu popieriumi, — nusišypso. — Panašiu į garsų 00 numerio tualetinį popierių. 4. Paduok man tą (storą) knygą. 5. Pastaraisiais metais Volvo rėmė Europos golfo turnyrą. 6. Jį [Chaimą] paėmė gyvą, nuvežė į kalėjimo ligoninę. Geriausiai gydytojai stengėsi, kad Chaimas pasveiktų. 7. Marijona, apmaudo nebeišturėjusi, grobė tas pačias žirkles ir su landžiuoju galu šmaukšt perdūrė vaikinui ranką iki kaulo. 8. Yra gerasis ir blogasis teroras. 9. O ir atplaukė dygusis ešerėlis.

2. Išanalizuokite įvardžiuotinius būdvardžius, nustatykite, kokias funkcijas jie atlieka šiuose sakiniuose:

1. Eidami pro šalį, keleiviai dažnai sustodavo pasigrožėti puikiaisiais valdovo rūmais. 2. Košės didžiojo katilo neužteks. 3. Tik amžinieji keleiviai, šaltieji debesys, lanko retkarčiais vienuolyno griuvėsius. 4. Ilžė tarnavo pas jo, Jurgio, seserį, kuriai, kaip vyresniajai ir rimtesniajai, buvo atiduotas ūkis. 5. Laurynas taip pat žiūrėjo į ją, nesišypsojo, trūkčiojo kairiuoju žandu. 6. Tie serbantai turbūt raudonieji. 7. Sveikieji išsirikiavo toliau, o ligonys, atsiradę daržinėje, pasiliko vietoje. 8. Bijojo ir savo jaunesniojo sūnaus, kai jis rimtai buvo susižavėjęs mergaitės darbštumu ir gerumu. 9. Jos dabar sėdėjo ant upelio kranto ir gailiai verkė, manydamos, kad nuskendo jų mažasis brolelis giliam vandenėly. 10. Senasis mano šeiminkas Dirda ėmė smarkiai blogti.

3. Nustatykite veiksmažodžių asmens formų reikšmę. Kuriuose sakiniuose toji reikšmė yra perkeltinė?

1. Ir štai vieną naktį atėjo prie tų žmonių žilas senelis ir paklausė jų: – Ko jūs čia susirinkote ir laukiate? 2. Kaip su skola, ponas Taruti? Neužmiršote? 3. Pažiūrėsim! – pats sau kalbėjo savanoris. – Dar ne vienas šuo išdvės, kol mane suės. 4. Žinoma, juokinga klausyti, kai jis šitaip. Atsirado, matai, gerutis. Matėm mes tokius gerus. Bet aš nesijuokiau. 5. Patraukei kelis žingsnius takeliu, skardžio skiauterėm, štai tau ir piliakalnis. 6. Verčiau einam, mama. 7. Ak, ta jaunystė! Kokių tik kvailysčių žmogus nepadarei! 8. Girdėjau, j teismą mane padavėt... dėl sūnaus? – Gal ir padavėm. 9. Ir, matyti, teisybę sako seni žmonės, kad ko labai lauki, tai būtinai ir sulauki. 10. Bet mes neužmigom. Nė vienas. Ir net nesnaudėm. Gulėjom ir tylėjom.

4. Raskite sakiniuose beasmenius veiksmažodžius: a) tikruosius ir b) kontekstinius. Nustatykite jų reikšmę, aptarkite sintaksinę aplinką:

1. Po lietaus nusigiedrijo. 2. Viskas tau sekasi, kiekvienas darbas tavo rankose verda. 3. Teks dabar Gugiui pėsčiam purvyną klampyti. 4. Kiek prašvito. Lengviau ir geriau pasidarė. 5. Toli, ten kažkur už kalno, už girios, sugriaudė, o gal mums tik pasirodė, kad sugriaudė. 6. Valandėlėmis jam palengvėja. 7. Kam reikia vaikui tokius dalykus įsimint? 8. O jau neša nuo jo – iš kurios pusės bepriek, nosį laužte laužia! 9. Sekasi žmogui. Nei mokesčiai jam, nei krizė, net nė senatvė. 10. Čia buvo taip gražu, taip kvepėjo pavasariu.

Suprasti:

Laikas. Kategorijos turinys ir raiška. Absoliutus ir santykinis gramatinis laikas. Vientisinės ir sudėtinės laiko formos, jų interpretacija. Dalyvių laiko kategorija.

Aspekto (veikslo) kategorija, jos pobūdis ir reikšmės. Aspektas ir veiksmažodžio reikšmė. Eigos ir įvykio aspektas. Aspekto formų priešpriešos. Aspektas ir laikas, nuosaka.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 131-164.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 291-296, 325-345.

Gramatinių kategorijų tyrimai / Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2, 2004; p. 121–162.

Analizuoti:

1. Paaiškinkite vientisinių laikų reikšmes ir vartojimą:

Esamasis laikas. Lydekų yra tokių, kur dviejų mėnesių žąsiukus ryja. Žmoguje yra tokių dalykų, kurių giliausias protas neaprepia. Gerai išmokęs esu mokykloje, tėveli, ir lenkiškai jau paskaitau. Ir išsiruošė senas vilkas į tolimą kelionę, o jo namą kiškis saugo. Tuojau mušu telegramą į Londoną, kad man siųstų įgaliojimą į Bombėjų areštuoti Fogą, pats sėdu į Mongoliją, važiuoju kartu su juo lig Bombėjaus, o jau ten, Anglijos žemėje, aš jį gražiausiai sučiumpu. Tučtuojau imi ir atneši, ką esi pasiskolinęs.

Būtasīs kartinis laikas. Kasdien nuo septynių ryto iki gilaus vidurnakčio plušėjo jis Moliūno knygriškyje: pjovė popierių, režė kartoną, maišė klijus, žodžiu, darė viską, kas privalu mokiniui. Klyktelėjo už girių pakilęs juodvarnis. Paprašyk padaryti tokius račiukus, kad atsisėdai, pagalvojai ir, kur nori, be arklio nuvažiavai. Mikasė triūsė virtuvėje. Jos veidai nušvito nuo liepsnos, ji buvo graži kaip paveikslas, bet tyli.

Būsimasis laikas (jo modalinės reikšmės ir sinonimai). Per tave, moterie, turi pasireikšti dievų valia. Trauksi burtus. Koks didelis ančiukas! Visai nepanašus į kitus! Ar nebus jis tiktai kalakučiukas? Nunešė ponui veidrodį, o ponas, godžias akis išsprogdinęs, prie veidrodžio nosį prikišęs, kad suriks. Adomukas baigė penktus metelius ir buvo gudrus kaip senis. Kur nebus gudrus augdamas globoje gudriausio visoje seniūnijoje vyro. O čia pavasaris atėjo, ką darysi pavasarį be arklio. Senoji matušėlė šį vakarą ir langelius praveizėjo: kur buvusi šoks prie lango, apsidairys po trobelę, spintelę pravers, nuo puodelio museles nubaidys ir – vėl žiūri pro langą. Pasakys kuris [vyras] žodį ir nutyla, o kitas po kelių minučių vamptels trumpai atsakydamas, ir vėl tyli.

2. Aptarkite ir įvertinkite būtojo dažninio laiko vartoseną šiuose kontekstuose:

1. Šį ryt jis man skambindavo kas valandą.
2. Vakar jis man skambindavo kas valandą.
3. Praėjusią savaitę jis man skambindavo kasdien.
4. Praėjusį mėnesį jis man skambindavo kasdien.
5. Praėjusiais metais jis man skambindavo kasdien.
6. Kadaise jis man skambindavo kasdien.

3. Remdamiesi 1-ąją užduotimi, sudarykite galimus lietuvių kalbos būtojo ir būsimojo laikų semantinius žemėlapius. Plg. lietuvių kalbos nežymimųjų įvardžių semantinį žemėlapij, sudarytą Haspelmatho (1997:

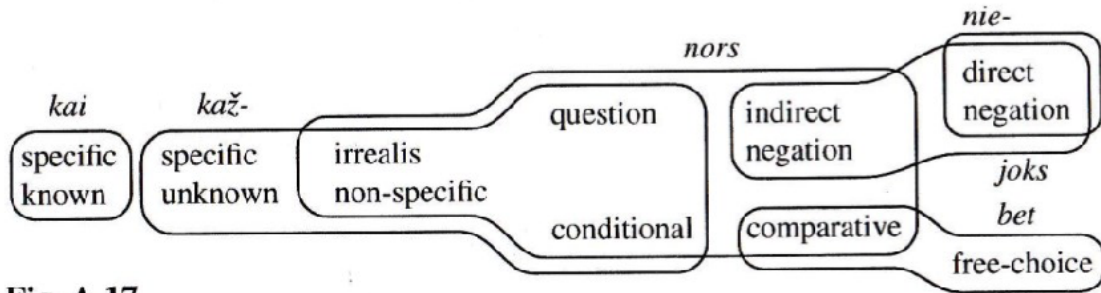

Fig. A.17

275):

4. Nustatykite sakiniuose esančių veiksmažodžių veikslą. Kur galima, nurodykite veiksmo raiškos priemones. Apibūdinkite veiksmažodžius jais reiškiamos veiksmo eigos ar įvykio būdų atžvilgiu. Nurodykite, kurių veiksmažodžių veikslas priklauso nuo konteksto. Kuriuose sakiniuose veiksmažodžio veikslas nepakistų, priešdėlinį veiksmažodį pakeitus nepriešdėliniu ir atvirkščiai? Kodėl taip yra?

1. Stoją šaltas ruduo, prasidėjo žvarbūs lietūs, smarkūs vėjai daužo nuo medžių lapelius, drasko stogus, gainioja pilkus debesis, blaško lietaus lašus.
2. Vaikai protingesni už tėvus, daugiau išmano ir daugiau žino.
3. Spjovė lapinas ir neišrūkęs užgniaužė pypkę pirštu, užsikišo už juostos ir nuėjo darželin, kur augo vienintelė kriaušė.
4. Laimingas jis buvo, kai drožė statulėles – artojus, kareivius, žvejus.
5. Visu papupiu sukvido ievos, baltos kaip pusnys, kad ir žiūrėti nelabai galėjai, o galva sukosi, kai tik patraukdavai oro arti jų.
6. Ir Akmenytė piliakalnio papėdėj sužaliavo, sužydėjo visa.
7. Suverpsi, kol bulves baigsim?
8. Vakarop pargena piemenys bandą: pareina karvės purvinos ligi pusės šono.
9. Pradžiugo senas bajoras, kaip saulė prašvito ir sukvietė visus savo kaimynus.
10. Sunkios dienos prasidėjo Veronikai.
11. Rudenį už bandos ganymą šeimininkas davė jau nebe litą, o penkis sidabrinus litus, o šeimininkė padovanojo perkelinę suknelę su gėlytėmis ir mėlynais ruoželiais.
12. Gerokai įdieniojus, Juro lūšnon susitelkė ir daugiau moteriškių, kurios tūpčiojo aplink motiną, kilnojo vaiką, vystė, svėrė.
13. Vaikšto nuo ankstauro ryto, ieškinėja, įsižiūrinėja kokį medeliuką, jaunutę laukinę kriaušę ar obelėlę, pažymi ir palieka, o rudenį iškasa, neša savo kieman, čia sodina, augina, skiepija.
14. Atiduok man triušius! – Kad dovanojai, tai negausi. Ot!

Suprasti:

Nuosaka. Jos santykis su modalumu. Episteminis, deontinis ir dinaminis modalumas. Nuosakos formų sistema. Netiesioginės nuosakos klausimas. Liepiamoji nuosaka. Tariamoji nuosaka. Modaliniai (funkciniai) sakinių tipai ir veiksmažodžių nuosaka.

Evidencialumo samprata ir rūšys. Evidencialumas lietuvių kalboje.

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 165-192.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 304-325.

Usonienė A., *Modalumas anglų ir lietuvių kalbose: forma ir reikšmė*, 2004; p. 40-47.

Gramatinių kategorijų tyrimai / Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2, 2004; p. 77–120.

Analizuoti:

1. *Išanalizuokite veiksmažodžių nuosakų formas. Aptarkite jų darybą, nustatykite reikšmes:*

1. Kam aš kepurę ant galvos laikyčiau, kad tiek proto turėčiau. 2. Pasakyk Janikei, tedabojie sodelj. 3. Kad jisai, rodos, galėtų, iš naujo liepą pakeltų, pastatytų ją ant seno kelmo... Bet nepakelsi, neprigydysi. 4. Kol Marytė pasirengs, jūs, sveteliai, prisėstute dar prie stalo, išgertute dar kelis stiklelius šiltos arbatėlės, užkąstute. 5. Tegul prasmenga žemėje tironai ir vergai! 6. O rogėms iš paskos – du berniokėliai pėsti. Vienas gal septynerių metų, o kitam – nė ketverių neduotum. 7. Ne, Mariut, pyk nepyk, o neatiduosiu aš tau Karoliaus. Tegu dar padeda mums. Tegu padirbėja. 8. Išvarysiu ir sūnų iš namų! – net atsistojo Grigas. – Teeina šunų lodyti. 9. Prie mano stalo aš prašyčiau mielus svečius tvarkos neardyti. 10. Tesižinai... Kaip pasiklos, taip išsimiegos... 11. Tebūnie, Egluže, kaip tu nori, - te laivai sudužę negraudins krantų. 12. Nors daiktus palaikytum [...]. Kol susirasim kokį pašalį. 13. – Gal, sakau, rūbus siūti pamokius? Paūgės, ir leistumėm už gizelį. Siuvėjas be duonos taigi nesėdi [...]. Kaip tu galvotum, Karoliau? 14. Tfu, nusprogtum! 15. Bent taip senesni žmonės kalba: - pelėda kvatoja, lauk vestuvių, pelėda rauda – lauk šermenių. 16. Ir ateik tu man karalaitei į galvą tokie keisti norai! 17. Lietus, vėjo genamas, įkypai žeria kur pakliūk.

2. *Kokie modalumo tipai (jei jie yra) ir reikšmės yra šiuose sakiniuose:*

1. Visur įmanoma gyvent ir visur galima kankintis. 2. Žmonės turi galėti naudotis savo kultūra ir ją keisti... 3. ...abejota, ar jis apskritai galės dainuoti... 4. Kai kiek pagerėjau, leisdavo išlipti iš lovos pažaisti. 5. Normalus, protingas kerdžius turėdavęs pereiti visas ganymo pakopas... 6. Jis man – sektinas pavyzdys. 7. Čia rūkyti negalima. 8. Jei nepaklusi, gausi rašyti pasiaiškinimą. 9. Turi būti girdėjusi apie šį muzikantą. 10. Tai rodo, kad žudiko galėta būti psichiškai nesveiko. 11. Studentas į seminarą privalo ateiti išstudijavęs skaitytiną literatūrą ir pasirengęs diskutuoti.

3. *Nustatykite evidencialumo tipą:*

1. Čia turbūt ir grybų esama. 2. Ir Jono mokama kalbėti prancūziškai. 3. Jis esą matęs tave vakar. 4. Bet kambaryje kažkieno būta! 5. Kartais norima likti XIX amžiuje... 6. Išvažiavo atseit į Čekiją, o dingo Lenkijoje... 7. ...užtat svečių turėdavęs apsčiai... 8. Jų jau būta išeita. 9. Žinia, vaikai yra vaikai. 10. Jų seniai apie tai galvota.

Suprasti:

Rūšis. Tradicinė rūšies kategorijos samprata. Veikiamosios ir neveikiamosios rūšies reikšmės bei formos, jų tarpusavio santykis. Dalyvių rūšies kategorija. Asmenuojamųjų veiksmažodžio formų rūšis. Sangražiniai veiksmažodžiai, jų reikšmė ir santykis su rūšies kategorija.

Tranzityvumas: kategorijos reikšmė, raiška ir statusas. Veiksmažodžių tranzityvumas. Tranzityviniai ir intranzityviniai veiksmažodžiai. Tranzityvumas ir argumentų struktūra. Tranzityvumas ir rūšies kategorija. Tranzityvinė ir intranzityvinė sakinio struktūra. Tranzityvumas

Skaityti:

Judžentis A., *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, 2012; p. 193-225.

Paulauskienė A., *Lietuvių kalbos morfologija*, 1994; p. 285-291, 351-365.

Gramatinių kategorijų tyrimai / Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2, 2004; p. 35–76.

Analizuoti:

1. *Išanalizuokite sakiniuose esančius sangražinius veiksmažodžius. Raskite: a) tokius, kurie neturi sangražinių atitikmenų; b) tokius, kurių reikšmė, lyginant su atitinkamais nesangražiniais veiksmažodžiais, yra labai pakitusi, tapusi individuali; c) tokius, kurie reiškia tą patį, kaip ir atitinkami nesangražiniai, ir d) tokius, kurie nuo nesangražinių atitikmenų skiriasi sangražos dalelytės suteikiama reikšme. Nurodykite tą jų reikšmę:*

a) 1. Visa išskyla, kad išeina su grėbleliu, o po namus, sako, nepasiima nė kokio darbelio, tik šlavinėtis, plovinėtis. 2. [...] per jūsų šykštumą kąsnio neturiu... gėda kam ir sakytis. 3. Nusipirksim dalgį, dar be negausim kokį pjovėją pasisamdyti. 4. Didžiavosi senis užkurio darbštumu, apskrumu. 5. Jie, nedraugai, barasi, ėdasi kaip šunys, o man tvorą tik ardo! 6. Senis Lapinas klausė ir juokėsi sau po ūsais. 7. Jų turtai dauginosi ne metais, bet valandomis. 8. Kai motina pradėjo griaužtis, verkšlenti, savo nedalia skųstis, dukrelė niekaip negalėjo išspausti iš savo mėlynų akių ašarų. 9. Nusistovėjo saulėtos dienos, žvaigždėtos naktys. 10. Jam peržengus slenkstį, durys pačios atsidarė. 11. Lašeliai susipina, susijungia vienas su kitu ir pradeda striūkle skruostais žemyn varvėti. 12. Tik jai taip be galo norėjosi spjauti jam į akis. 13. Pamažu rinkosi ir kiti svečiai, sveikinosi, pažinosi, šnekučiavosi. 14. [...] taip ir stūmėsi savanorio gyvenimas. 15. Žmonės šaipėsi, sustoję ratu aplink stalą. 16. Labas vakaras, kaimyne, – pasisveikino Pinčukas ir atsistojo priešais.

b) 1. Petras, dantis sukandęs, sėdosi užstalėje, graibėsi peilio duonai. 2. Jonel, nupirk man nors svarelį muilo; reikia bent išsiskalbti šienapjūtei. 3. Būčiau ir dabar nutvėręs iš užpakalio už čiupros, kad ne tie kočėlai jo rankose, susiturėjau tik tą kartą. 4. Nori – tikėk, nori – ne, man vis tiek, aš pasakiau. Pasiklauski piemenu. 5. Tai priviriau, žmoneliai, buizos! – juokėsi patenkintas senis ir net rankas trina iš pasitenkinimo, kad taip pasisekė sukiršinti žmonės. 6. Nubėgęs už tvoros, Mikalka dar ilgai dairėsi iš užu sąsparos, ar neina bobulė jo ieškotų. 7. Traukiasi kertėn šešėlis, skleidžias rausvas pumpurėlis. 8. Pagalvojus apie tai, Petruo Balsiui kraujas kunkuliuoja krūtinėj ir rankos savaime gniaužiasi į kumščius. 9. [...] pulkų vėliavos, purpurinis jų šilkas, dabar aprištas ir

paslėptas, išsiskleis kada nors. 10. Tuo metu viena mūsų „tepluškos“ keleivė pasigedo savo mažo berniuko. 11. Miškelis nedidelis, iš visur matosi atviras laukas ar kaimai. 12. Užuožeriuose, mūsų sodyboje, nuo senų laikų perėjosi gandrai. 13. Adomui net apatinė lūpa sudrebėjo, taip apsidžiaugė žmogus. 14. [...] žmonės lydėjo jį akimis, o paskui susižvalginėjo tarpusavyje. 15. Kas čia dabar galėtų būti? – stebėjosi Baltaragis ir dairėsi aplinkui. 16. O Pinčukas, sukdamas malūno sparnus, taip įsismagino, kad, visai nesivaržydamas, tyčiojosi iš savo buvusio šeimnininko. 17. Taip surišiu uodegas, kad visą amžių tampysitės ir pjausitės.

2. Pasakykite, kurie iš kursyvu išspausdintų veiksmažodžių yra tranzityvieji, o kurie – intransityvieji:

1. Vingiai taip pat bruzdėjo. Tėvas brizgilais nešinas landė po alksnynus; Katrė šieną vertė į kūgį; Jonas, atsigulęs ant pilvo, baigė iš lauknešės pieną srėbti. 2. Širdy jaučiau skausmą ir sunkumą: tarsi didelė našta slėgė krūtinę. 3. Po kurio laiko sugrįžo pirkion ir senas Grigas. 4. Stovi vyrai patvoryje, užėmę visą pašalę, ir šnekučiuoja apie ganiavas, sprendžia, kur geriau gyvuliui, ar miške, ar pievose. 5. Bene pirmą sykį šįmet pakvipo pavasariu. 6. [...] užuožeriečiai neturėjo kur dėti savo laisvo laiko: džiovino žiemai obuolius, grybus, valė daržoves, taisė kultuvams buožes. 7. Kelis sykius per dieną Mikutis nešiojo į trobą vandenį, visas apsilaistydamas, vilko žeme sunkias rezgines. 8. Vėl brėkšdavo rytas, žvaigždės užgesdavo. 9. Vaivorykštė apvainikavo naujakurių žemę, kuri šnekėjo, murmėjo ir godžiai rijo vandenį, bet jo buvo tiek daug, kad žemumose apsėmė pasėlj.